

İSLAM TARİHİNDE (EMEVÎ-ABBÂSÎ DÖNEMİ) SALTANATA BAĞLI YARGI SİYASALLAŞMASI

Dr. Metin YILMAZ
OMÜ. İlahiyat Fakültesi

Politization of Legal Justice Based on the Sultanete in the History of Islam (Umayyad-Abbasid)

Islam that accepts justice as a basis of its belief system has used this basic principle in its all institutions of the society. The first generation that received divine revelation obeyed the divine law unconditionally in the guidance of Prophet Muhammad that they were not accustomed this kind of obeying previously. However, while the system of Islamic law was applied in the society very objectively and successfully, in later, although it continued its development in theory, those who aimed the caliphate as a sole objective abused it.

I - İSLÂM'IN İLK DÖNEMLERİNDE YARGI BAĞIMSIZLIĞI

Bu araştırmada, İslam hukukunun nazariyat boyutuna ilişkin tartışmalara yer vermekten özenle kaçınılarak, umumun kabulü, daha da ötesi evrensel bir değeri ihtiva eden yargı hükümlerinin hangi boyutlarda siyasal amaçlar için kullanıldığı örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Siyasilerin yargı kararlarına bizzat müdahalelerine veya yargıçıları tamamen devre dışı bırakmalarına ilişkin örnekler farklı farklı tasnif edilmeksizin bir arada verilmiştir. Konunun daha anlaşılır kılınması ve belirli zaman dilimi üzerinde töhmetin yoğunlaşabileceği düşüncesiyle Emevî, Abbâsî ve Abbâsî hilafetine bağlı tavâif-i mülûk dönemleri incelenmiştir.

İnsanın sosyal bir varlık olmasının kaçınılmaz gereği olarak, tarihin her döneminde, etkinliği veya vasfı ne olursa olsun mutlak kurallar manzumesine bağlı hareket etme zorunluluğu var olagelmıştır. En ilkel kabul edilen kabile gruplarında dahi ilişkiler ağını koordine maksadıyla mantık ve tecrübe ışığında oluşturulan sözlü veya yazılı hukuk bazen geleneğe, bazen dine, bazen diğer toplumlarla olan etkileşime bağlı olarak şekillenmiştir. En basit hukukî düzenlemeden en grifitine kadar ideali yakalamadaki ortak amaç; tarafsız, adil, suç-ceza dengesini

koruyan, mazlumu zalime ezdirmeyen itidalli bir toplum inşa etmektir. Gerek tarihte, gerekse bugün insan benliğinin özünde yer alan bu kriterlere uygun hukuksal yapıyı oluşturmak her zaman mümkün olmamıştır. Çağlara damgasını vuran, üst düzey bir çok gelişmiş medeniyetlerde dahi adalet dağıttığı iddia edilen yargı sisteminin, zaman zaman güçlünün gücüne güç kattığına ve yürürlükte bulunan hukuku hiçe saydığına şahit olunmuş ve halen de olunmaktadır.

İslâm hukukunun tedvininde ve zaman içerisinde şartlara göre yeniden şekillenmesinde temel alınan dinî naslar (Kur'an-Hadis) ve icmâ, İslâm toplumunun benimsediği hatta kutsadığı hareket noktaları olmasına rağmen, işin uygulama boyutunda değişik kaygıları gerçekleştirmek amacıyla, yoruma tabi tutularak bu ilkelerin hukuksuzluğa ulaşmak için araç edildiği de görülmüştür.

Cahiliye Arap toplumunun daha ziyade bireysel yetkinlik üzerine kurulmuş olması en güçlüyü, tecrübeliyi ve otorite sahibini uyumsuzluklarda son sözü söyleyen birey haline getirmiştir. Örneğin İslâm öncesi Araplarda en yaygın olarak karşılaştığımız ve kazâi fonksiyonu ifâ eden tahkim sistemi, tek bir kişiye dayalı kabile hakemliğinden öte bir şey değildir. Bu dönem içerisinde Eşnâk ve Kasâme gibi farklı yargılama usulleri ile karşılaşmış olsa dahi kazâi fonksiyonları açısından bir birinden çok da farklı değildir.¹ Hiçbir ortak aklın veya ilahi vahyin sonucu teşekkül etmeyen ve yazılı bir vesikaya dayalı olmayan bu tür yargılama sistemlerinin her zaman objektifliğinden bahsetmek söz konusu olamaz.

Hız.Peygamber'in toplumsal dönüşüm ve reformun da ötesinde hitap ettiği toplum üzerinde devrim niteliğindeki başkalaşım sürecine ivme kazandırması ve söyleminin özellikle ezilmekte olan zümrelerin nefeslerini güçlendirmesi, yeni bir toplum düzenine gidişin ilk habercisi idi. Ancak, örgütlenmenin ve kurumsallaşmanın en temel gereğinin, sınırları belirli bir toprak parçasına sahip olmak olduğu düşünüldüğünde, Hız.Peygamber'in Mekke döneminde adli yapılanmaya dair bir girişiminin niçin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.²

Medine site devletinin kuruluşu ve hemen akabinde Müslümanlar dışındaki unsurları da içine alacak 52 maddelik anayasanın kayda alınması³ Kur'an'ın da ifadesiyle⁴ Arap geleneğinde alışılmışın dışında yeni bir adli kurumsallaşmanın ilk adımları olmuştur.

Hız.Muhammed, bir taraftan mensubu olduğu tebanın tam anlamıyla bağlılık gösterdiği devlet başkanı, diğer taraftan ilahi kaynağa tabiiyeti açısından

¹ Cahiliye dönemi adalet sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993, II, 864-868; Fahrettin Atar, İslâm Adliye Teşkilâtı, Ankara, 1991, s.35-39; Yaşar Çelikkol, İslâm Öncesi Mekke, Ankara, 2003, s.244-245.

² Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 864.

³ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm., es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk., Mustafa Saka ve Diğerleri, Beyrut, 1965, II, 106; Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyasiyye li'l-Ahdin-Nebevî ve Hilâfeti'r-Râşide, Beyrut, 1983, s.57.

⁴ "Allah'ın indirdiği Kitap ile aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'an'ın bir kısmından seni vaz geçirmelerinden sakın heveslerine uyma, eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğunluğu gerçekten fasiklardır. Cahiliye dönemi yargısını mı özlüyorlar? Yakinen bilinen bir millet için Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır." Kur'an, Mâide, 5/49-50.

Peygamber olarak, vahyin öngördüğü doktrinleri halkın ihtiyaçlarına cevap verecek doğrultuda kendi yorumlarını da katarak uygulamaya geçirmiş, böylelikle ilk müdevven kanunlar ortaya çıkmıştır. Vahyin tadrîciliği ve muamelata dair hükümlerin Medine döneminde nüzül göz önüne alındığında görülmektedir ki açık uçlu birtakım problemlerin çözümünde fazâil olarak isimlendirilen geçmiş pratikler örnek alınmıştır.⁵

İlahi vahye kayıtsız bir şekilde bağlılığı bulunan Medine toplumu, her koşulda Peygambere karşı itaat edeceğine ilişkin daha başlangıçta ant içmiş ve bu durum vahiyle teyit edilmişti.⁶ Mezkur anayasa çerçevesinde, gayri Müslimlerin de devlet başkanı olarak Peygambere itaatleri zorunlu olmakla birlikte, kendilerine tam bir yargı muhayyerliği sağlanmıştır. Örneğin Yahudi mahkemeleri kendi yargı kurallarını tatbik etmekte özgür kabul edilmiş, ayrıca, aynı özgürlük kendi aralarında çözemedikleri sorunları Müslüman yargıçlara aktarma hususunda da tanınmıştır.⁷

Her ne kadar Peygamber döneminde tüm müştemilatı ile teşekkül etmiş mükemmel bir yargı sisteminin varlığının ispatı güç olsa da, kural tanımaz ve başına buyruk bir toplum geleneğini yıkıp, yerine itaatte kusur etmeyen, hukuka saygılı bir yapı oluşturmak hukuk tarihi açısından son derece kayda değer bir gelişmedir.

Peygamber'in yaşamı süresince yargı kararlarının ilahi vahyin ilk elden aktarıcısı tarafından sonuca bağlanması, adil bir toplum modeli oluşturma dışında hiçbir ikincil hedefin mevcut olmayışı, yargının siyasi veya ekonomik amaçlara ulaşmak için bir araç olarak kullanımını imkansız kılmıştır. Sınırların genişlemesi ve nüfus artışına bağlı olarak değişik bölgelere yeni yargıçlar tayin edilmesine rağmen⁸, temyiz hakkının Peygamberde bulunması, şikayete bağlı ortaya çıkan yanlış kararların anında tashihine imkan tanımıştır. Ayrıca, Peygamber'in, yapılacak haksız uygulamanın uhrevî sorumluluğunun doğuracağı sonuçları birebir atadığı hakimlere ifade edişi, onların görevlerindeki titizliği bir kat daha artırmıştır.⁹ Dolayısıyla bu dönemde konumuzun ana teması olan yargı suistimaline ilişkin herhangi bir örnekle karşılaşılması doğaldır.

Peygamber'in vefatı sonrası iktidara gelen Hz.Ebu Bekir'in (öl.13/634) iki yıl gibi kısa süreli görevde kalışı ve bu süre zarfında daha ziyade mürtedlerle mücadele edişi,¹⁰ adli saha ile ilgili reform sayılacak bir faaliyette bulunmasına

⁵ Hz.Peygamber bir hadisinde "Cahiliye döneminin faziletli uygulamaları İslâm'da tatbik edilmeye devam edilecektir" buyurmuştur. İbn Hanbel, Müsned, III, 425.

⁶ Allah'a ve Peygambere koşulsuz bağlı kalmayı emreden çok sayıda âyet-i kerime vardır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: "Allah ve Peygamberi bir işte hüküm beyan ettiğinde inanan erkek ve kadın herhangi bir muhayyerliğe sahip değildir. Kim Allah ve Resûlüne isyan ederse muhakkak ki o apaçık bir sapıklık içerisinde." Kur'an, Ahzâb, 33/36; "Aralarında hüküm verilmek üzere Allah'a ve Peygambere çağrıldıkları vakit: İşittik ve itaat ettik demek, ancak, müminlerin sözüdür, işte saadete erenler onlardır." Kur'an, Nûr, 24/51.

⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 919.

⁸ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, Mısır, 1324,1331, XVI, 76.

⁹ Hz.Peygamberin adil bir hakimde olmasını istediği özellikler için bkz. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, Câmiu's-Sahih, Kahire, ty., Ahkâm, 13/9 nr.1336-37, III, 622-623; Süleyman b. Ebû Eşâ's bu Dâvud, Sünen, Beyrut, 1989, Akdiye, 2, nr. 3051-52-53, II, 682-683.

¹⁰ Ahmed b. Yahya b. Câbir Ebu'l-Hasen el-Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân, Beyrut, 1987, s.94-95; *Dipnot devamı →*

engel olmuştur. Bugünkü anlamda adalet bakanlığı görevine Hz.Ömer'in getirilişi, sert mizacı gereği henüz suçların yargıya intikali öncesi önlenmesi açısından son derece önemli olmuş, görevde kaldığı sürede merkez Medine'de mümkün olduğu ölçüde suç işlemekten kaçınılmıştır.¹¹

Hz.Ömer döneminin (13-23/634-644) İslâm Devleti'nin kurumsallaşma açısından atılım dönemi olduğu hususunda herkesin söz birliği ettiği görülmür. Genişleyen topraklar içerisinde merkezî otoritenin gücünü her zaman zirvede tutan Hz.Ömer, geçmişten itibaren tescil edilmiş olan karizmasının da yardımıyla vilayetlerde güvenli, huzurlu bir ortamın oluşmasını öncelikli görev olarak telakki etmiş ve bunda da başarılı olmuştur.

İlk olarak yargı sistemini müesseseleştiren, yargılama süreci ile infazı birbirinden ayıran, daha da ötesi bu süreci halifenin görev alanının ötesine taşıyarak bağımsız kılan Hz.Ömer olmuştur. Bu reformist atılımlar, suçluların yargı önüne çıkarılması ve cezaların infazı gibi bir takım görevleri uygulamakla yükümlü ilâve yapılanmaların oluşumunu da gerekli kılmıştır.¹²

Adaleti ile tarihe mâl olmuş Hz.Ömer'in, adil ve bağımsız yargılamaya verdiği önemi ortaya koyan sayısız örneklerle karşılaşmak mümkündür. Ancak en manidar olanı, devlet başkanı olmasına rağmen Ubey b. Ka'b ile aralarında çıkan anlaşmayı çözümlmek için kadı Zeyd b. Sabit'in huzuruna çıkmasıdır.¹³ Günümüz modern dünya demokrasilerinde dahi yönetici tabakanın birtakım yargı dokunulmazlığı ile zırhladığı düşünüldüğünde, Hz.Ömer'in bu davranışının hukuk açısından evrensellik arz ettiğini söyleyebiliriz.

Savaşa çıkan orduya kazaî işleri yürütmek için yargıçların atanması, olağan üstü durumlarda dahi insan hakkını gözetme, yargıyı tarafsız bir mercîye bırakma gibi hukuksal özgürlüğü sembolize eden uygulamalara sıkça rastlamak mümkündür.¹⁴ Hz.Ömer tüm insanlık için iftihar kaynağı olacak tarzda bir kazai faaliyet sergilemiş, bu yönüyle tüm insanların takdirini kazanmıştır. Kur'an, Sünnet ve fakihlerin ortak görüşleri dışında hiçbir dünyevî kaygının yargı üzerindeki etkisine müsaade etmemiştir. Tabi ki "Ali olmasaydı Ömer helak olurdu."¹⁵ sözünü ona söyletecek olan kıymetli kadınların katkısını da unutmamak gerekir.

II-İKTİDAR İHTİRASINDAN YARGININ İFSADINA DOĞRU

1. Saltanat Mücadelesi ve Yargının Bağımsızlığına Müdahale

Hz.Osman (23-35/644-656) ve Ali döneminde (35-40/656-661), Hz.Ömer'in köklü komşu medeniyetlerin devlet yapılanmalarını model alarak

→ →

Halife b. Hayyât, Târîh, I,79.

¹¹ Atar, Adliye Teşkilâtı, s.64.

¹² Hüseyin Emin, "eş-Şurta fi'l-İslâm", Mecelletü's-Şurta, Sayı:1, Bağdat 1957, s.74.

¹³ Beyhakî, el-Edebü'l-Kâdi, s.49-65.

¹⁴ Hz.Ömer, Kadisiye savaşında orduya Abdurrahman b. Rabi'âtü'l-Behlî'yi, Yermük savaşında Ebu'd-Derdâ'ı kadı tayin etmiştir. Atar, Adliye Teşkilâtı, s.68.

¹⁵ Hz.Ömer'in yargıya ilişkin Hz.Ali hakkında söyledikleri için bkz. en-Nemerî el-Kurtübî b. Abdilberr, el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, thk. Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1970, IV, 100.

şekillendirdiği devlet bürokrasisi¹⁶, siyasi kaosun yol açtığı tahripkâr etkiyle pek fazla atılım gerçekleştirememiştir. Yargı kurumu da bu durumdan etkilenmiştir. Özellikle Hz.Osman döneminde halkın tümünün kabulünü almamış valilerin tarafgir tutumları, iyi niyetli yargıçlara rağmen hukukî bunalıma yol açmıştır. Bir de buna Hz.Osman'ın katline imza atan bozguncuların yargı önüne çıkartılamaması eklendiğinde, hukukun vermesi gereken kararları kılıçlar vermeye başlamıştır.

Aslında sürekli kendini yenileme şansına sahip hukuk terminolojisinin Kur'an ve Hadisin yazımı ile kayda alınmış olması ve bu hukuk nizamının ortaya çıkış süreci açısından birinci kuşağın/sahabenin hala toplumun saygın grubunu oluşturması, adaleti tesis açısından şans olarak kabul edilse de, büyük fitne (Fitnetü'l-Kübrâ) döneminde hukuku uygulayan insan faktörünün yanılması ve genlerinde var olan hukuk tanımazlığın depreşmesi, siyasallaşmış hukuk geleneğinin ilk tezahürleri olarak ortaya çıkmıştır.

Emevî idaresi ile birlikte adlî yapı, istisnai dönemler dışında, neredeyse tamamıyla siyasî baskı altında kalmış ve hukuku tatbiki uygun zemin bulamamış; hakimler bağımsız olduklarını gösterememişlerdir. Daha sonra izah edileceği gibi, mülkî idare amirleri istedikleri zaman kâdî tayin-azil yetkisine sahip olmuşlar, bu nedenle hakimler yöneticilerin oyuncağı haline gelmişlerdir.¹⁷

İslâm külliyyatının henüz oluşmaması olması ve özellikle Hz.Ömer döneminde rastlanılan hukuk şûralarının teşekkül etmeyişi, daha ziyade yargıçları siyasî kararlar ile baş başa bırakmıştır. Özellikle Emevî idaresindeki valiler çoğunlukla kendilerini merkezî idareye karşı bağıllık içerisinde hissetmişler ve buradan yola çıkarak, devletin bekası amacıyla ya zaman zaman hukuku kendi istekleri doğrultusunda yorumlamışlar ya da tamamen hukuk dışı uygulamaları kendilerine düstur edinmişlerdir.¹⁸ Basra ve Küfe şehirleri ülke genelindeki bu idarî geleneğin mahallî alandaki en belirgin tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Valiliğin baba Ziyâd'dan oğlu Ubeydullah'a (55/674) intikali¹⁹ verilebilecek örneklerden sadece birisidir.

Ümeye oğullarına muhalif olan grupların üssü konumundaki bu merkezlerde görev yapan valiler, dönemin gayri hukukî uygulamalarının sembolü haline gelmiştir. Yatsı namazından sonra sokağa çıkma yasağı getiren Basra valisi Ziyâd b. Ebîh'in (öl.45/665), alınan karardan habersiz olan bir bedevi ile diyalogu siyasîlerin yargısız infazına bir örnektir. Ziyâd bedeviye şöyle seslenir:

-Sokağa çıkma yasağını bildiren ilanı duymadın mı?

-Hayır vallahi duymadım. Hayvanımla gelmiştim. Akşam olunca onu bir yere

¹⁶ Hz.Ömer'in Fey gelirlerini dağıtmak niyetiyle kurmuş olduğu divanlar, zamanla yeni kurumların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve merkezî idarenin yükünü hafifletecek bugünkü anlamda bakanlıklara karşılık gelen yeni bir yapılanma oluşmuştur. Metin Yılmaz, "Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü'r-Resâil'in Ortaya Çıkışı ve İşleyişi", OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 11, Samsun, 1999, s.193.

¹⁷ Atar, Adliye Teşkilatı, s.83; Mahfuz Söylemez, Bedevilikten Hadarîliğe Küfe, Ankara, 2001, s.197.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Metin Yılmaz, İslâm Şurta Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi, (Basılmamış Doktora Tezi) Samsun, 2003, s.40-48.

¹⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk, Kahire, 1964, V,312-314.

birakmak zorunda kaldım. Sabahı bekliyordum valinin talimatını da duymadım.

-Doğru söylediğine inanıyorum, ancak halkın menfaati için seni öldürmem gerekiyor.

Daha sonra güvenlik güçlerine emrederek adamın boynunu vurdurmuştur.²⁰

Her ne kadar istibdat ve sıkı yönetim ilan edilen dönemleri yargı süreci açısından olağan üstü zaman dilimleri olarak görsek de, İslâm adalet sistemi içerisinde bu tür fevri davranışlara yer olmadığı açıktır.

Basra ile birlikte Kûfe'nin de yönetimini uhdesine alan Ziyâd'ın çok sayıda örnek verilebilecek hukuk tanımaz tavırlarına burada da devam ettiğini görmekteyiz.²¹ Daha başlangıçta kendisini taşa tutan 30 kişinin ellerini kestirmiştir.²²

Bu dönemde sadece suç işleyenlerin yargı önüne çıkartılmadan cezalandırılmasına yönelik uygulamalar olmamış, ayrıca suç işlemesi muhtemel olanların harekete geçmeden tutuklanıp cezalandırılması emri verilmiştir.²³ Sadece, gasp ve hırsızlık töhmeti ile beş bine yakın insanın öldürüldüğü rivayet edilmiştir.²⁴

Doğrudan kadılar üzerindeki baskıya örnek ise; Ziyad'ın, Kûfe kadısı Şureyh'ten talep ettiği fetvadır. Ziyad, Şureyh'ten Müslümanın müşriğe varis olabileceği hususunda fetva istemiş o da bu baskı karşısında istenen yönde hükmetmiş ve sonunda da, bunun kendi görüşü olmadığını valinin o şekilde istediğini ifade etmiştir.²⁵

Ziyâd'ın, hukuk dışı bu ve benzeri bir çok uygulamasını o günün konjonktürü içerisinde değerlendirmenin daha isabetli olacağı düşünülse dahi, bunu İslâm hukuk kaideleri içerisinde meşru bir zemine oturtmak imkansızdır.

Yezid'in hilâfeti döneminde (61-64/681-683) Basra sahibu's-şurtası kişisel görüşüne dayanarak harici zannettiği bir kişiyi yargılamadan idam etmiştir.²⁶ Yine Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd, haricilerin ileri gelenlerinden birini idam etmesini şurtasına emretmiştir.²⁷ Şurta, bu tür uygulamalarda hem karar veren ve hem de kararı uygulayan mercî görüntüsü vermektedir. Her ne kadar olağan üstü dönem olarak görülse de Mervan b. Muhammed ve Süleyman b. Hişâm arasındaki iktidar çatışması (127/744) neticesinde esir alınan üç binden fazla kişinin şurta tarafından idam edildiği tarihî kaynaklarda yer almaktadır.²⁸ İdam cezasını gerektirecek bir suç işlemeyen halde vali Mus'ab b. Zübeyr'in emri ile katledilen Muhtar es-Sakafi'nin eşi²⁹ hukuk dışı uygulamaya bir diğer örnek olarak verilebilir.

²⁰ Belâzûrî, Ensâbü'l-Eşraf, thk. M.Schlessinger, Kudüs, 1971, IV, 172.

²¹ Taberî, et-Târih, V, 222, Fuad Cemil, "eş-Şurta ve Sahibu's-Şurta fi Nizâmî'l-İslâmî", Mecelletü's-Şurta, Sayı: IV, Bağdat, 1957, s.26.

²² Taberî, et-Târih, V, 334-335.

²³ Abdülkâdir Muâdaydî, Vâsit fi'l-Asri'l-Emevî, Bağdat, 1976, s.272.

²⁴ Belâzûrî, Ensâbü'l-Eşraf, IV, 172

²⁵ Belâzûrî, Ensâbü'l-Eşraf, V, 241-242.

²⁶ Abdulhamid Hibetullah b. Muhammed b. Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belâğa, thk. Muhammed İbrahim, Kahire, 1965, IV, 77.

²⁷ Muhammed b. Yezid el-Müberra, el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb, thk. İbrahim Ves, Kahire 1956, III, 273, 274.

²⁸ Taberî, et-Târih, VIII, 325.

²⁹ Taberî, et-Târih,, VI, 112.

Emevîler döneminde halife ve valilerin temayülleri doğrultusunda birçok insan, bugünkü anlamda işkence denebilecek celde ve benzeri durumlara maruz kalmıştır. Potansiyel varlığı her an düşünülen hükümet karşıtı güçleri iktidara boyun eğdirmeye görevi, neredeyse yargının birinci dereceden görevi sayılmıştır. Yezid b. Muaviye'nin hilâfetini kabul etmeyen Medine halkının tümüne gerekli cezanın verilmesine ilişkin karar, bunun en bariz göstergelerinden biridir.³⁰

Saltanatın devamı adına yargının uygulamış olduğu yaptırımlara birçok örnek eklemek mümkündür. Süleyman b. Abdülmelik'e biat etmediği gerekçeyle Saîd b. Müseyyeb tutuklatılmış, zorla mahkum elbisesi giydirilmek suretiyle halka açık bir mekanda otuz sopa vurulmuş ve güneş altında bekletilmiştir. Tekrar biat talebinde bulunulmuş, fakat olumlu cevap alınmadığı görülünce işkenceye devam edilmiştir.³¹ Bu tür uygulamaları sadece güce dayalı, baskıcı, zorla taleplerin gerçekleşmesini amaç edinmiş cahiliye Arap geleneği ile irtibatlandırmak mümkündür.

Eylem niyeti taşımayan, fikir hürriyeti kapsamında değerlendirilebilecek hicve kaçan yazılı ve sözlü ifadelerde bulunan bir kısım edebiyatçıları/şairleri engellemek, fikir hürriyetini kısıtlamak da zaman zaman hukukçuların görev alanı içerisine girmiştir. Şair İbn Müferrağ, Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı hicvettiği için hakkında tutuklanma emri çıkartılmış, aşırı miktarda içki içirilerek sarhoş olması sağlanmış ve halkın arasına salınmıştır. Müteakiben tahkire kaçan uygulamalardan sonra hapse atılmıştır.³²

Hukuk tanımazlık ve yargı ihlali sadece mevcut iktidar tarafından sergilenmemiş, zaman zaman isyana kalkışan muhalifler de kendi içtihatları ile akıl almaz metotlara baş vurmuşlardır. Örneğin, Kerbelâ'nın intikamını alma sloganıyla yola çıkan Muhtar es-Sakafî, Kûfe'de Hz.Hüseyn'in katline katıldığı iddiasıyla bir çok insanın evlerine baskın düzenleyerek yakaladıklarını öldürmüştür.³³

İlk bakışta eşkiya olarak da vasıflandırılabilir isyancı grupların bu tür hudsuz davranışlarının doğal olacağı düşünülebilir. Ancak tüm bu muhalif grupların söylemlerine bakıldığında, İslam hukukunun temel dayanağını oluşturan Kur'an ve Sünnet'in hareket noktası olarak kabul edildiğine şahit olmaktadır.

Merkezî otoritenin yargıyı da içerisine alan bürokrasi üzerindeki etkinliğinin azaldığı dönemlerde ise, güç sahibi kabilelerin yargıda son derece etkili olduğu gözlemlenmektedir. Halife Abdülmelik'in (hl.65-86/685-705) hilafete geçtiği ilk dönemlerde devletin otoritesi ve itibarı nerede ise yok olmuş, bürokrasi merke-

³⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, IV, 24.

³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve't-Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire, 1933, II, 170-72; Daha başka örnekler için bkz.Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, 'Uyûnu'l-Ahbâr, Beyrut, ty.s. 346, 347; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 238, 239.

³² Şair, şurtanın kendisine vermiş olduğu cezanın mahiyetini kendi şiirinde ayrıntısıyla aktarmıştır. Bkz. Ali b. Hüseyn Ebu'l Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, Kahire, 1969-79, XVIII, 56-57.

³³ Belâzürî, *Fütüh*, s.375; a.mlf., *Ensâbü'l-Esrâf*, V,264; Ebû Muhammed Ahmed b. Ali el-Kûfî b. A'sem, *Kitâbu'l-Fütüh*, Haydarabad, 1970-75, VI, 120-121; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 229-231.

zin yetki sınırları dışına çıkmıştı.³⁴ Otorite boşluğunun yaşandığı değişik dönemlerde de benzeri örneklerle karşılaşmak mümkündür.

Belki de bu araştırmamız için en belirgin örneklerin fazlasıyla mevcut olduğu dönem, Haccâc b. Yûsuf'un (vl.75-96/694-714) valilik yaptığı dönemdir. Devrin siyasi yapısını ve muhaliflerin abartıya kaçabilecek aktarımlarını da göz önünde bulundurarak rivayetlere çekimser yaklaşmak gerekse de, üzerinde ittifak edilen husus ne maksatla yapılsa yapılsın İslâm hukukuna aykırı pek çok uygulamanın bu dönemde gerçekleştiğine dair bir çok örneklerin mevcut oluşudur. Haccâc'ın Kûfe Emniyet Müdürlüğünü yapan Abdurrahman b. Ubeyd et-Temîmî, bir takım suçlara verilen cezaları şu şekilde sıralamaktadır:

"Sadece borcunu ödeyememe nedeniyle huzuruna gelenler hapsedilirdi. Her hangi bir evin duvarını delmek suretiyle soygun gerçekleştiren kişinin karnına delici bir alet saplanır ve sırtından çıkana kadar delinirdi. Mezar soyucular ise diri diri mezara gömülürdü. Kavga edenlerin eli kesilirdi. Kendi kabilesinden her hangi birinin evini yakan canlı canlı yakılırdı. Hırsızlık şüphesiyle şahsa üç yüz kırba vurulurdu."³⁵

Verilen bu cezaların, doğruluğu ve yanlışlığı veya ne derece abartı taşıdığı tartışılmakla birlikte, müellifler, bu dönemde ölçüsü ne olursa olsun kontrol dışı, daha doğrusu hukuk, ahlâk ve insaf dışı cezaların tatbik edildiği noktasında birleşmektedir.

Ömer b. Abdülaziz'in iktidarı dönemi (hl.99-101/717-719), devletle halk arasındaki gerginliğin, keyfi tutumların sona erdiği bir dönemdir. Onunla birlikte iktidar kılıcının sürekli gölgesi altında bulunan halk kitleleri hukukun üstünlüğü sayesinde rahat bir nefes almış, yargı mensupları kendilerini baskı altında hissetmeden çalışmalarını sürdürmüştür. Ömer b. Abdülaziz'in tüm kesimlerin sevgisini kazanmasının temel nedeni adil bir idari anlayış sergilemesidir. Bunu da tarafsız, güvenilir bir yargı sistemi ile sağladığını görmekteyiz.³⁶

Emevî idaresi süresince özellikle baskıcı idarecilerin hüküm sürdüğü dönemde iktidar yanlıları çoğunlukla hem yargılayan hem de infazı gerçekleştiren taraf olmuştur. Daha doğrusu yargısız infaz gerçekleştirilmiştir.³⁷ Uygulamalarına hukukî bir görünüm kazandırma çabasına girdiklerinde ise, İslâm hukukunun yorumsal boyutundan kendilerine pay çıkararak istisnâi sayılabilecek cezai

³⁴ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, V,264.

³⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnu'l-Ahbâr, I, 41; Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed Endelüsî İbn Abdi Rabbih, el-Ikdu'l-Ferid, thk. Muhammed Saîd 'Uryan , Kahire, 1965, III, 7.

³⁶ Ömer b.Abdülaziz'in Emevî halifeleri içerisindeki farklı uygulamalarına ilişkin örnekler için bkz. Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, VIII, 126-207; Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, 1968, V, 330-408.

³⁷ Emevî döneminde Ziyâd ve Haccâc başta olmak üzere valilerin hutbelerindeki tehditkâr ifadeleri ve kısa süre sonra bunları icraata dökmeleri onların hakimlik ve infaz memurluğunu bir arada yaptığını göstermektedir. Ziyâd'ın halka sesleniş konuşmasında "...size her suçun cezası olduğunu bildiriyoruz. Toplumunu boğmaya çalışanı boğar, yakmaya çalışanı yakarız. Evlere zorla girmeye çalışanların kalbini deleriz. Kabir soyanları canlı canlı gömeriz..." şeklindeki ifadeleri, ayrıca aynı hutbede sokağa çıkma yasağına uygulanacak cezanın doğrudan şurta tarafından tatbik edilecek ölüm cezası olduğunu beyanı, şurtanın yargısız infaz yöntemini sıkça kullandığını, örnekleridir. Bunların sözde kalmayıp hayata geçirildiği tarihi rivayetlerden anlaşılmaktadır. Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, IV, 172, 180.

yaptırımları uygulamış, suça muâdil olanları ise çoğunlukla maslahat amacıyla terk etmişlerdir.

Emevîler'de kadı tayinleri, merkezde halife, diğer vilayetlerde valiler tarafından yapılmıştır.³⁸ Emevîlere kadarki süreçte yargı mensupları belirli bir mekanı mahkeme salonu olarak kullanmamışlardır. Emevîler'de ise durum çok fazla değişmemiş, yargılamalar daha çok birden fazla fonksiyonu bir arada yürüten camilerde yapılmaya devam edilmiştir.³⁹ Adliye teşkilâtına nazaran daha sonraki dönemlerde şekillenen kurumların devlet sarayı yakınında müstakil mekanlarının olmasına karşın çok daha önce kurumsallaşmaya başlayan yargılama için müstakil binaların inşa edilmemesi, kadıların siyasetin gölgesinde kaldığının bir başka işareti olmuştur.⁴⁰

Emevî iktidarının son dönemlerinde başkent Şam dışındaki, özellikle Şiîlerin ağırlıkta olduğu vilayetlerde sık sık isyanlar baş göstermiş, buna karşın merkez, bu isyanları bastırmak için sürekli şiddet kullanmak zorunda kalmıştır. Kaosun ön planda olduğu böyle bir ortamda hukukun üstünlüğünden bahsetmek son derece zordur. Zaten bu durumu çok iyi tetkik eden dürüst hukukçular her türlü baskıya rağmen görev üstlenmekten kaçınmışlardır. Emevîlerin son dönemlerinde şöhrete kavuşan Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in ve sahabenin kadılık yaptığını bildiği halde işkence ve hapsedilme pahasına Abbâsî iktidarının kadılık görevi teklifini kabul etmemiştir.⁴¹ Buna rağmen, kadılık görevini iştiaqla kabul edenlerin sayısı da az değildir.

2. Abbâsiler'in Belirli Dönemlerinde Yargıya Müdahalenin İzleri

Abbâsîlerle birlikte tüm idarî kurumlar yeniden yapılanma içerisine girmiştir.⁴² Kadıların devlet teşkilâtındaki statüsü önem kazanmış,⁴³ kadılık görevi sorumluluk isteyen ve üstün bir makam olması nedeniyle talep edilen değil, uzak durulması gereken bir görev olarak telakki edilmiştir.⁴⁴ Buna bağlı olarak Halife Mansur'un saymış olduğu dört önemli kurum arasında yargı müessesesi birinci

³⁸ Kadının/hakimin vasıfları, tayinleri ve çalışma biçimlerine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Halef el-Vekî', *Ahbârü'l-Kudât*, I/45; Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s. 99-100; Muhammed Arslan, *el-Kadâ ve'l-Kudât*, thk. Mustafa Merâğî, Beyrut, 1964 s. 55-56.; Mustafa Naci, *el-Vakâ'u't-Tarihî li'l-Kadâ fi Sadri'l-İslâm*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Nablus, 1996.

³⁹ Vekî', *Ahbârü'l-Kudât*, I, 145, Kettânî ilk olarak Hz. Osman zamanında Dâru'l-Kazâ ismiyle bir adliye binası yapıldığına dikkat çekmektedir. Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdarîye Nizâmü'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye*, Beyrut, ty., I, 271-272. Muhakeme amacıyla kullanılan binalar hakkında geniş bilgi için bkz. Atar, *Adliye Teşkilâtı*, ss. 156-160.

⁴⁰ Vekî', *Ahbârü'l-Kudât*, I, 145.

⁴¹ Semerkandî, Bustânü'l-Arifin, s. 39; Adam Metz, *el-Hadâratü'l-İslâmiyye fi'l-Karnı'r-Rabî*, çev. Muhammed Abdülhadî Ebû Reyde, Beyrut, 1967, I, 402. Kadılık görevinden imtina eden tek kişi Ebû Hanîfe olmayıp, bir çok din bilgini bu görevi halife ve valilere başkaldırmak pahasına red etmiştir. Bunlardan biri olan İbn Hayrân, ismindeki şahıs kadılığı kabul etmemiş vezir tarafından kapısı çivilenerek günlerce evinde mahsur bırakılmıştır. Ebû Nasr Abdivehhâb Ali b. Abdü'l-Kâfi es-Subbî, *et-Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk., Abdülfettâh ve diğerleri, Cezire, 1996, III, 272.

⁴² Deradike, *Nizâmü's-Şurta*, s.64.

⁴³ Vezirler ve emirlerle dahil olmak üzere çok sayıda bürokrat müebbet hapisle cezalandırılmalarına rağmen, Ebû Ümeyye isimli bir kişi dışında hiçbir kadının hayatı hapisanede son bulmamıştır. Metz, *el-Hadâratü'l-İslâmiyye*, I, 400.

⁴⁴ Metz, *el-Hadâratü'l-İslâmiyye*, I, 400.

sırada yerini almıştır. Mansur düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

"Kapımda dört nefere ihtiyacım var. Kapım onlarsız olmaz." Onlar kimdir? Ey Emîr'ü'l-Müminîn diye sorduklarında ise şöyle demiştir: 'Onlar mülk'ün temelleridir(rükunları). Karyolanın dört ayağının düzgün olması gerektiği gibi mülk de ancak onlarla tam olur. Onlardan biri kınayanın kınamasından korkmayan kadı, bir diğeri, zayıfın hakkını güçlüden alan sahibu's-şurta, üçüncüsü, emri altındaki halka zulmetmeden haracını toplayan sâhibu'l-harac, dördüncüsü, işaret parmağını ısırarak üç defa ah! çekti' ve kim o Ey Emîre'l-Müminîn! diye sorulan soruya: Onlara, yani yukarıda saydıklarına doğru bir şekilde haberleri yazan sâhibu'l-berid' dir."⁴⁵ dedi.

Halife Mansur'un saymış olduğu kişiler, adalet, emniyet, maliye ve ulaştırma teşkilâtlarının (bugünkü anlamda bakanlıkların) başkanlığını yapan yöneticilerdir:

Aslında adalet teşkilâtının farklılaşmasının nedeni olarak, Emevî karşıtı söylemlerle iktidara gelen Abbasiler'in, Kur'ân ve sünnet dahilinde hukuk devletini tesis edecekleri yönündeki gayretlerini gösterebiliriz.⁴⁶ Bu amacın ne derece gerçekleşip gerçekleştirilmediği tarihi bir münakaşa konusu olmakla birlikte, en azından bu yöndeki gayretlerin başlangıcı için iyi bir adalet teşkilâtına ihtiyaç duyulduğu, Abbâsî idarecileri tarafından kavranmış ve reformist bir takım icraatlara kalkışılmıştır.

Yargının kazanmış olduğu bu prestije rağmen,⁴⁷ siyasi bağlantılı görevliler yargı merkezlerindeki vazifelerine devam etmiştir.⁴⁸ Dört büyük mezhep başta olmak üzere, özellikle bu dönemde şekillenen mezheplerin, kabul gördüğü bölgelerde, zamanla içtihat ruhunun zayıflaması ve yargıda reform yapılamaması, siyasetin yargı üzerindeki yoğun baskısı, kadıların devletin bir kısım imkanlarından yararlanma arzuları, adalet teşkilâtını gölgeleyen unsurlar olmuştur.⁴⁹

Abbâsî iktidârının Türk ve Büveyhî gibi yabancı sultanların etkisi altına girdiği dönemlerde ise, idarî müesseselerin tümünde bir dağınıklık ve yetki karmaşası göze çarpmaktadır. Hiyerarşik yapının dejenerasyonu, tayin ve azillerin birbirine karışır hale gelmesine neden olmaktaydı. Daha açık bir ifadeyle, Abbâsî tarihinin ikinci döneminde merkezî kurumların iç yapılarını tam olarak ortaya koymak oldukça zordur. Halifeleri yönlendiren ve mahallî idareleri büyük ölçüde ellerinde bulunduran yabancı unsurlar, adliye teşkilâtının da kendi anlayışları doğrultusunda yapılandırılmasını arzu etmekteydiler. Örneğin, 299/911 yılında Türk komutan Şefik Lü'lû', tüm dîvanlarla birlikte adliye

⁴⁵ Taberî, et-Tarih, VI, 313; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, V, 51; Abdulaziz ed-Durî, Asru'l-Abbâsiyyil Evvel, Bağdat 1945, s. 98-99; Hüseyin Emin, "eş-Şurta fi'l-İslâm", s. 76-77.

⁴⁶ Abdulcabbar Naci, "Selâhiyyetü Sâhibi's-Şurta ve'l-Kâdî fî Asri'l-İslâmî", Mecelletü's-Şurta, Sayı:28, Bağdat, 1974, s.35.

⁴⁷ Abbasiler iktidarı ele geçirdikten sonra propaganda döneminde vurgu yaptıkları adaleti sağlamaya, şerî düzeni tesis amacına yönelik bir takım reformlara girişmişler ve ilk aşamada kadı, şurta ve din adamlarına çalışabilecekleri rahat bir ortam oluşturmışlardır. Naci, s. 35.

⁴⁸ Faruk Ömer, en-Nüzumu'l-İslâmiyye, Ayn, 1983, s. 132.

⁴⁹ Halife Mansur döneminde Mısır kadısı Horasanlı bir askeri hapse atmıştı. Ordu komutanı derhal devreye girerek bu askerin serbest kalmasını sağlamıştır. Abbâsî yargı sistemini etkileyen dış etkenler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Faruk Ömer, en-Nüzum, ss. 132-133.

teşkilâtının yönetimini uhdesinde bulundurmaktaydı.⁵⁰

Kurumlardaki dağınıklıkta sadece yabancı unsurlar etkili olmamış, halifenin yakınları da kurumların işleyişine sık sık müdahale etmişlerdir. Halife Muktedir'in annesi mahkemelerde kadılarla birlikte davalara bakmaya başlamıştır.⁵¹

3. Yargıya Müdahalede Şurtanın/Polisin Rolü

Yargıyı en fazla baskı altında tutan gücün zaman zaman iktidarın payandalığını yapan emniyet teşkilatı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Genelde kadılar ve emniyet müdürleri iş bölümü içerisinde beraber çalışmışlardır. Kadının sonuçlandırmış olduğu yargı kararları şurta tarafından infaz edilmiştir. Zamanla aralarında çıkan ihtilaf ve görev taksimindeki anlaşmazlık, her iki kurum arasında güven bunalımına yol açmış ve şurta kadıdan bağımsız olarak yargı işlerini yürütmeye başlamıştır.⁵² Emevîlerle başlayan bu görev farklılığı Abbasîlerle daha da belirgin hale gelmiştir. Artık sahibu's-şurta kendi inisiyatifıyla zanlıların durumunu inceler ve çıkan sonuca göre cezaları infaz eder duruma gelmiştir.⁵³ Yargı, Abbasîler'in belirli dönemlerinde, merkezde emniyet genel müdürü, daha sonra yerel idarelerde sahibu'l-ma'üne olarak isimlendirilen emniyet görevlilerinin denetiminde yürütülmeye başlanmıştır. İlk bakışta isimden de anlaşılacağı gibi bu emniyet görevlilerinin kadıların yardımcısı olarak görev yaptıkları izlenimi uyandırmış olsa da, merkezi idarenin güvenilir neferleri olmaları hasebiyle yargıya müessir olmuşlardır.⁵⁴

Şurta, yargı kararlarını doğrudan uygularken ve toplum maslahatını esas alırken, kadı emniyetten önce adaletin tesisini kendine ölçü almış ve bu nedenle davaları sonuçlandırmak için daha fazla zamana ve bilgiye ihtiyaç duymuştur.⁵⁵ Sorunların halli açısından zamana ve müsamahaya tahammülü olmayan iktidarlar, emniyetin ve adaletin sağlanmasında kadılardan daha çok şurtanın desteğine ihtiyaç duymuştur. Ancak kadı ve şurta ilişkisi halife ve valilerin siyasî

⁵⁰ Ahmed b. Muhammed b. Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, thk. H.F.Amedroz, Oxford, 1920-1921, I, 24.

⁵¹ Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Beyrut, 1358, VI, 148.

⁵² Bu bağımsızlık, bazen şurtanın lehine işlemiş, kadılık görevini de uhdelere almaları ile her iki görevin tek elde toplamışlardır. Muaviye'nin halifeliği döneminde Medine emniyet sorumlusu Mus'ab b. Abdurrahman b. Avf hem şurtalık, hem de kadılık görevi yapmıştır. Kindî ise, ilk olarak 60/679 yılında Abbas (Âbis) b. Saîd el-Murâdî'nin sahibu's-şurta ve kadılık görevini bir arada yürüttüğünü belirtmektedir. Yine, Mısır valisi Abdülaziz b. Mervan'ın sahibu's-şurtası Abdurrahman b. Muaviye (öl.86/705), başka bir Mısır valisi Abdullah b. Abdülmelik'in sahibu's-şurtası ve Irak valisi Halid el-Kasrî'nin (vl.105-120/723-737) Sâhibu's-şurtaları aynı zamanda kadılık görevi de yapmışlardır. Örneklerde sâhibu's-şurtaların kadılık görevini üstlenmesine dikkat çekilmesi, aksi bir görevlendirmenin, yani kadıların sâhibu's-şurta görevine getirilmelerinin söz konusu olmaması siyasî yönü ağır basan sâhibu's-şurtanın kadıya nazaran daha üstün bir statüde olduğunu teyit etmektedir. Bu hususta örnekler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 158, VII, 496; *Vekû'*, *Ahbârü'l-Kudât*, I, 118; İbn Abdi'l-Hakem, *Fütûh*, s.153, 235; Kindî, *Kudât*, s. 11; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, I, 165; Taberî, *et-Târih*, V, 149; Halife b. Hayyât, *et-Târih*, II, 366.

⁵³ Muhammed Şerif Rahmûnî, *Nizâmu's-Şurta fi'l-İslâm ilâ Evâhiri'l-Karni'r-Râbi'l-Hicrî, Dâru'l-Arabiyyeti'l-Küttâb*, 1983, s. 113.

⁵⁴ Fuad Cemil, "eş-Şurta fi'n-Nizâmi'l-İslâmî", *Mecelletu's-Şurta*, Sayı.IV, Bağdat, 1958, s. 19.

⁵⁵ Mustafa Naci, *el-Vâkı'u't-Tarihî li'l-Kadâ*, s. 171.

anlayışlarındaki farklılıklara göre değişiklik göstermiştir. Örneğin, Mısır'da belirli dönemlerde şurtanın yargılama yetkisi elinden alınmış, adli saha ile ilgili sadece infaz görevini icra etmiştir. Buna mukabil kolluk görevlilerinin yargıya müdahalesini zorunlu kılan halife veya vali direktifleri ile de sıkça karşılaşmak mümkündür. Mutlak gücü temsil eden otoritenin, keyfilik arz eden bu tür taleplerine karşı koyuş, şurtanın çoğu zaman görevinin sonlandırılması anlamına gelmiştir. Belâzûrî'nin naklettiğine göre, Irak valisi Ubeydullah b. Ziyâd, şurtasına masum olduğu anlaşılan bir kişiyi idam etmesini istediğinde o, bu görevi yargıya müdahale olarak gördüğü için kabul etmemiş ve vali tarafından derhal görevden uzaklaştırılmıştır.⁵⁶

Bir çok kültüre ev sahipliği yapan ve idare geleneğine sahip Mısır'da, söz konusu yargı üzerindeki bu baskının daha da ileri düzeye ulaştığını, kısas cezaları gibi ağır suçların yargılaması ve ceza tatbikini bizzat polisin yaptığını görmekteyiz.⁵⁷ Kindî, Fustat sahibu's-şurtasını/emniyet müdürünü "Fustat Halifesi" olarak isimlendirmiştir. Yezid b. Hatem el-Mühellebî'nin valilik döneminde (vl.144-147/762-765) sahibu's-şurta görevi yapan Abdullah b. Abdurrahman b. Muaviye b. Hudeyc (145/763) iç işleri ile ilgili ortaya çıkan problemlere, toplum ahlakını dejenere edecek yaklaşımlara pratik çözümler getirmiş ve kazâi meselelere el atmıştır.⁵⁸ Buradan da anlaşıldığı kadarıyla hilâfet merkezi ve diğer vilayetlerde olduğu gibi Mısır'da da şurta yargı ile emniyet görevini bir arada toplamıştır.⁵⁹ Örneğin Musa b. Ali'nin Mısır valiliği yaptığı sırada sahibu's-şurta olan Ebû Sahbâ had cezalarını tatbik etmekteydi. Yine böyle bir cezalandırma esnasında vali, Ebû Sahbâ'dan daha merhametli olmasını talep ettiğinde O: "Sayın valim! insanlar had cezaları tatbik edilmediği sürece ıslah olmazlar, insanlar ancak şiddetten anlıyorlar" ⁶⁰ yanıtını vermiştir.

Mısır'da Fâtımî idaresinin hüküm sürdüğü 306/919'lu yıllarda polis, kadılık kurumunun neredeyse bir bölümünü kapsar hale gelmiştir. Bu nedenle kadı ile şurta müdürü arasında sık sık çekişmeler ve tartışmalar yaşanmıştır. 369/980 yılında Fustat sahibu's-şurtalığına getirilen Ali b. Sait el-Calçûnî'nin vermiş olduğu hukukî kararları kâdı Ali b. Nû'man reddetmiştir. Ortaya çıkan bu kargaşa sonucu halife sahibu's-şurtanın adli/kazâi yargı yetkisini geri almıştır.⁶¹ Ancak her iki kurum çalışanları arasındaki problemler bununla sınırlı kalmamış, tartışmalar artarak devam etmiştir. 400/1009 yılında da tekrarlanan sıkıntıya halife bizatihi müdahale etmiş ve sâhibu's-şurtayı yargıya müdahaleden uzaklaş-

⁵⁶ Belâzûrî, Ensâbü'l-Eşraf, IV, 89.

⁵⁷ Taberî, et-Tarih, VIII, 67, 323, IX, 323; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, Mukaddime, thk. Ali Abdolvâhid Vâfi, Kahire, ty., s. 198; Hasan İbrahim Hasan, Tarihu'l-İslâmî's-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sekâfî, Kahire, 1964, II, 271.

⁵⁸ Kindî, el-Vülât, s.210, İbn Haldûn, el-'İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-'Arab, Beyrut, 1958, 1967, I, 445, Takıyyuddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr, Kahire 1934, 1972, I, 313.

⁵⁹ Kindî, Vülât, s.39, 158,311,313,324; Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb, Kahire, ty., II, 499; Makrizî, el-Hitât, I, 338; İbn Tağrıberdî, en-Nücûm, I, 65.

⁶⁰ Kindî, Vülât, s. 83; Makrizî, el-Hitât, I, 306; İbn Tağrıberdî, en-Nücûm, II, 26

⁶¹ Kindî, Vülât, s.588-591; Metz, el-Hadâratü'l-İslâmiyye, I, 9; Rahmûnî, en-Nizâm, s. 81.

tırmış, mezâlim mahkemelerini⁶² de kadıların denetimine vermiştir.⁶³ Böylelikle şurta yargı görevinden belirli bir süre için de olsa uzaklaştırılmıştır.⁶⁴

Şurtaya göre, yargı sahasında daha fazla bilgi donanımına sahip ve hükûkun tüm inceliklerini bilen kadı, şurtayı her zaman kendisine tâbi bir konumda görmüştür. Halbuki uygulamada bunun tam aksi vuku bulmuştur. Şurta neredeyse yargılamada müstakil olmaya doğru adım atmış ve bazen de hedefine ulaşmıştır. Tüm bunların farkında olan kadının artık isyan edecek duruma gelmiş olabileceği düşünülebilir.⁶⁵ Yine şurtanın, siyasî açıdan valilerden sonra en üst makamı işgal etmesi, buna karşılık yargıcın daha geri planda kalması, onu kıskançlığa sürükleyen bir başka neden olabilir.

Şurtanın yargı müessesesi ile olan irtibatı açısından bugünkü anlamda ön soruşturma ve suçluların yargı önüne çıkartılmasının ötesinde adliye teşkilâtının asıl üyesi konumunda olmasının başlıca sebebi, çalışma koşullarının ve görev sahasının daha geniş bir yelpazede vuku bulmasından kaynaklanmaktadır. Tüm suçların tespiti ve açığa çıkarılmasında şurtanın bire bir olayların içinde yer alması ve kadıya nazaran meselelere olan vukufiyetinin daha fazla olması, kararların pratikliği açısından şurtayı yargı sistemi içerisinde etkinleştirmiştir.⁶⁶

Ayrıca şurtanın toplumu kargaşaya sürükleyebilecek siyasî ve dinî akımlara, ahlâksızlıkların ortadan kaldırılmasına karşı müdahalelerde daha katı ve aceleci olması, dönemin siyasî güçlerinin talebi açısından şurtayı yargıda etkinleştiren bir başka faktördür.⁶⁷

Kolluk görevlilerinin bu etkin gücünden kadıların sıkça muzdarip olmalarına rağmen, tamamen onlarsız yapamayacakları da şu örnekten anlaşılmaktadır. Hasan el-Basrî⁶⁸ (öl.110/728) “Yöneticilerin ve kamu görevlilerinin şurtaya ne için ihtiyacı olur?” şeklinde serzenişte bulunmuştu. Hasan el-Basrî kısa süre sonra kadılık görevine getirilip, insanlar problemlerinin çözüme kavuşturulması talebiyle etrafında izdiham oluşturduklarında ve bu nedenle çalışamaz hale geldiğinde, daha önce söylediğinin aksine şu soruyu sormuştur:

“Toplum üzerine hakim olmak için idari otoritenin güç ve heybet sahibi bir şeye sahip olması ne anlama gelmektedir?”⁶⁹

⁶² Mezalim mahkemeleri kadılar dışında vali, vezir, emir, gibi devlet idarecilerinin denetiminde olan mahkemelerdi. Mezâlim Mahkemeleri, günümüzde Temyiz, Danıştay, Ağır Ceza ve Askerî Mahkemelerine karşılık gelmektedir. Atar, Adliye Teşkilâtı, ss. 167-168.

⁶³ Metz, Hadârâtü'l-İslâmiyye, I, 430; Nasîf, Şurta fî Mısır, s. 248; Tenûhî'nin “el-Ferec Bâ'de's-Şidde” adlı eserini tetkik ettiğimizde şurtanın yargı sahasıyla ilgili kendi inisiyatifine dayalı uygulamaları ve diğer kurumlara olan ilişkisi çerçevesinde burada zikretmeye gerek görmediğimiz sayısız örnekle karşılaşmaktayız. Ebû Ali Muhsin b. Ebi'l-Kâsım Tenûhî, el-Ferec Bâ'de's-Şidde, Kahire, 1375, I, 49, 97, 227, 295.

⁶⁴ Kindî, Vülât, s.588-591.

⁶⁵ Kindî, Vülât, s.588-591.

⁶⁶ İbn Haldûn, Mukaddime II, 450; Rahmûnî, en-Nizâm, s. 113.

⁶⁷ İbn Haldûn, Mukaddime, II, 451.

⁶⁸ Hasan-ı Basrî, bir süre ücret almaksızın Basra kadılığı yapmış, ancak kısa süre sonra istifa ederek ilimle uğraşmıştır. Emevî idaresinin haksız uygulamasına en sert eleştiriler yöneltmesi ve bunları bizatihi dönemin halife valilerine karşı yapmasıyla tanınmaktadır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, DİA, İstanbul, 1997, XVI, 291.

⁶⁹ Müberred, el-Kâmil, I, 270.

Ancak, Hasan el-Basrî'nin burada tasvir ettiği veya talep ettiği gücün, yargıyı etkisi altına alan değil, bağımsızlığını sağlayan bir güç olduğunu ifade etmek gerekir.

4. Hilafet Merkezi Dışındaki Bölgelerde Yargı Siyasallaşmasına Dair Teşebbüsler

Son derece acımasız ve insaf dışı kabul edilebilecek cezalandırma usulleri sadece Emevî ve Abbâsî iktidarları ile sınırlı kalmayıp, değişik İslâm devletlerinde de benzer cezalara şahit olunmuştur. Toplum içerisinde bozgunculuk yapanların akıbeti, halka teşhir sonrası en ağır cezayı uygulamakla son bulmuştur. Örneğin, Mısır'da Câmîu'l-Atik'te hırsızlık yapmaya kalkışan bir kişi polis tarafından yakalandıktan sonra halka teslim edilerek linç edilmiş; bununla da kalmayıp boynu vurulmuştur.⁷⁰ Yürürlükteki kanunda hırsız için uygulanan en son ve ağır ceza olan el kesme cezası, ulaşabildiğimiz örneklerde, en hafif ceza olarak karşımıza çıkmıştır.

Cezalar, sadece âdî veya ağır suç işleyen normal vatandaş için uygulanmamıştır. Halife 'Amir Biahkamillah döneminde (hl.495-524/1101-1130) haraç memuruna kızan halife onu cezalandırmak üzere polis merkezine göndermiş, burada kafasına takunya vurulmak suretiyle öldürülmüş, cesedi de düz bir tahta üzerine çakılarak Nil nehrine bırakılmıştır.⁷¹ Oysa, halifenin suçlu olduğu dahi kesinleşmeyen şahsı öncelikle hakim önüne göndermesi İslam hukuk geleneğinin kaçınılmaz sonucu olmalıydı.

Sultan Salih Necmuddîn Eyyüb'un iktidarda olduğu dönemde (638/1221) beş kişilik hırsız çetesi gece karanlığından yararlanarak Nefise Şehitliğine girmişler, kabirlerin üzerindeki 16 gümüş kandili çalarak kayıplara karışmışlardır. Yorucu bir araştırmanın sonucu yakalanan suçlulardan birisi yargıç önünde her şeyi itiraf etmiş, yargıç kararıyla itirafçı hariç diğer dört kişi Nefise Şehitliği Cami'inin kapısına asılmış, sadece kemikleri kalana kadar orada kalmışlardır.⁷²

Memlûklülük döneminde benzer kaygılarla tatbik edilen cezalarda da had cezası sınırlarının tamamıyla dışına çıkılarak yeni ceza yöntemleri geliştirilmiştir. Örneğin, Tevsît (توصيت) olarak isimlendirilen cezalandırma şeklinde elbiseleri tamamıyla çıkartılan suçlu birbirine paralel olarak uzanan iki ağaç parçasına bağlanmakta ve vücudu cellat tarafından tam orta yerinden iki parçaya ayrılmakta idi.⁷³ Yine "asr" (عصر) yani suçlu adeta meyve suyu sıkılır gibi sıkıştırılarak⁷⁴ veya "tesmîr" (تسمير) herhangi bir direğe başından çivilenerek cezalandırılmaktaydı. Bunlara ilave olarak, dili kesme, göz çıkarma ve azı dişi sökülüp kafasına çakılma gibi değişik yöntemler kullanılan cezalandırma biçimleri idi.⁷⁵

⁷⁰ Nasif, eş-Şurta fi Mısır, s. 176.

⁷¹ Makrîzî, 'İtti'âzü'l-Hunefâ bi Zikri Ahbâri'l-Eimme, thk. Cemaleddîn Şeyyâl, Kahire 1948, s. 316.

⁷² Makrîzî, es-Sülûk fi Ma'rifeti'l-Mülûk,, thk. Muhammed Mustafa Ziyâde ve Said 'Âşûr, Kahire, 1934., I, 306.

⁷³ Makrîzî, es-Sülûk, I, 404.

⁷⁴ Makrîzî, es-Sülûk, I, 740; Muhammed b. Ahmed b. İyâs el-Hanefî b. 'İyâs, Bedâi'u'z-Zuhûr fi Vakâi'i'd-Duhûr, Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 1960-1963, I, 13.

⁷⁵ Makrîzî, es-Sülûk, I, 125; II, 350, 351; Mahmud Muhammed Abdurrezzâk Selim, Asru
Dipnot devamı →

Bu tür ağır ve ibret verici cezaların toplum fertlerini benzeri suçlardan caydırmak amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin şartları içerisinde suçları tamamıyla önlemenin yolunun, hak ettiği cezanın daha fazlasıyla uygulanmasından ve gözdağı verilerek cezalandırılmasından geçtiği düşüncesi aşıkardır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâm hukuk nizamına ilişkin sathi bir bilgiye sahip olan sıradan bir vatandaş dahi, bu tür ağır kararların hukukî değil siyasî nitelikli kararlar olduğu kanısına ulaşmış ve bazen olayda hiçbir dahli olmayan yargıçları hasım olarak görmüşlerdir. Yargıçların halkın boy hedefi haline gelmesi, zaman zaman suikast girişimlerine maruz kalmaları bunun bir göstergesidir. Örneğin 391/1001 yılında yargıcın namaz esnasında bir çok yerinden yaralanması sonucu, halife her bir kadı için 20 kişilik muhafız timi oluşturmuştur. Kadının namaz kıldığı esnada dahi bunlar namaz kılmışlar ve dört bir taraftan onu korumuşlardır.⁷⁶

Siyasiler, örneklendirdiğimiz siyasî içerikli suçların da ötesinde, sosyal alanı düzenleyen ve yürürlükte olan hükümlerin dışına çıkarak kendilerince yorumladıkları bir takım uygulamaları yargı organlarına dikte etmişlerdir. Örneğin, toplum ahlakını ifsat ettiği düşünülen eşcinsellerin, sokakta veya halkın yoğun şekilde bulunduğu yerlerde ya da münferiden ahlâk dışı birtakım davranışlar sergilemesi durumunda yakalanıp işi edilimleri istenmiştir.⁷⁷

Yine, Mescidü'n-Nebi'de şarkı söylemeye kalkışan bir kişi valinin emriyle derhal tutuklanarak cezalandırılmıştır. Bazı halifeler ise, zaman israfı gerekçesiyle bir kısım oyunların yasaklanmasını istemişlerdir. Abdulhamid b. Kâtib'in kaleme aldığı mektupta, halife Mervân b. Muhammed valilerinden satranç oyununu tamamıyla yasaklamalarını istemiştir.⁷⁸ Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyma, günlük iş hayatını yavaşlatma gibi bir takım nedenlere zaman kaybının da eklenmesi satrancın yasaklanmasının en önemli gerekçeleri olarak görülmektedir.⁷⁹ Bu karar sonrası konu hukukçular arasında tartışılmış ve değişik fikirler ortaya atılmıştır. Sonuçta Mervân'ın bu kararı , eğlenceye dayalı oyunlara sıcak bakılmadığı kanısına yol açmış, belirleyici bir örf halini almıştır. Öyle ki, oyun müptelası olan kişilere kız dahi verilmez hale gelmiştir.⁸⁰ Nitekim günümüzde dahi eğlenceye yönelik bu tür oyunlara ilişkin tartışmalar geçmişteki örfi tatbikatların da etkisi ile halen varlığını sürdürmektedir.

Münkeri nehy düşüncesiyle kadınların özel yaşamını düzenlemeye yönelik daha önce benzerine rastlanmayan bir takım uygulamalar yürürlüğe konarak kadınlar serbest dolaşım hürriyetinden mahrum bırakılmıştır.⁸¹ Bu sınırlandırma

→ →

Selahaddinî Memâlik, Kahire, 1965, I, 293.

⁷⁶ Abdulmün'im Abdülhamit Sultan, eş-Şurta ve'l-Emnü'd-Dâhili fi Asr'l-Fâtımî, İskenderiye, 1998, s.88.

⁷⁷ Ebul'l-Ferec İsfehânî, el-Eğânî, IV, 273-276.

⁷⁸ Satranç oynamanın hükmüne ilişkin geniş bilgi için bkz. Abdülhamit b. Yahya el-Kâtib, er-Resâil, Ürdün, 1988, s.265-268.

⁷⁹ Muhammed Kürd Ali, Resâilü'l-Büleğâ', Kahire, 1913, ss.165-166.

⁸⁰ Ragib İsfehani, Muhadaratü'l-Üdeba, Beyrut, 1961, II, 726.

⁸¹ Kindî, Vülât, s. 210; Makrîzî, Hitat, I, 313; II, 324; İbn Tağrıberdî, en-Nücûm, II, 336. Benzeri uygulamanın aynı şekliyle günümüzde hâlî ülkelerinde devam ettiğini görmekteyiz. Mahremi olmadan hiçbir kadın başka bir ülke için vize alma hakkına sahip değildir.

siyaseti, seferin de ötesine geçerek özellikle Mısır'da ikinci namazı sonrası sokağa çıkma yasağı koymaya kadar varmıştır.⁸² Fatımilerle birlikte zaman sınırlandırılması ortadan kaldırılarak bütünüyle kadınların ev dışına çıkışı yasaklanmıştır. Halifenin veya valinin izni dışında sokağa çıkan kadınlar derhal tutuklanmış ve cezalandırılmıştır.⁸³ Özellikle Hâkim Biemrillah döneminde (hl.386-412/996-1021) kadınlara karşı daha da sert bir siyaset izlenmiş, banyo yapma maksadıyla evlerinin dışına çıkan bayanlar katledilmiştir.⁸⁴ Bazen geceleri halife bizzat kendisi teftişe çıkarak, sokakta dolaşan bir kadın gördüğünde tutuklanmasını veya öldürülmesini emretmiştir.⁸⁵

Tüm bu katı önlemlere rağmen kadınların zinet eşyalarını sergileyerek sokaklarda dolaşmaları ve fuhşiyata yönelişleri tam olarak ortadan kaldırılamadığı gibi bu durum artarak devam etmiştir.⁸⁶ Kadınların kabir ziyaretlerine,⁸⁷ tören ve eğlencelere katılmalarına⁸⁸ giyim kuşamlarına kadar müdahale edilmesinin altında yatan temel nedenin söz konusu bu ahlâkî çöküntü olduğu düşünülebilir.⁸⁹ Ancak, hukuk sınırları dışına çıkarak kişisel tasarrufa dayalı müdahalelerin en azından işlenen suçun kendisi kadar vahim sonuçlar doğurabileceğini de düşünmek gerekmektedir.

Bütün bu tedbirlerde tek taraflı hareket edilerek, sadece kadının suçlandığı ve cezanın da kadına verildiği, bu kötü gidişatın ve tablonun ortaya çıkmasında erkeklerin gayri ahlâkî tavırlarının etkili olmadığı düşünülüyor ve buna göre hareket edildiği görülmektedir. Bu yaklaşımda, Peygamberî metodun dışında erkek egemen toplum anlayışının esintileri görülmektedir.

Çoğunlukla halife veya vali, bürokratların görev anlayışındaki katılığı itaati sağlamaya yönelik olarak düşündüklerinden aşırı cezalandırmalar karşısında her hangi bir müdahalede bulunmadıkları gibi teşvik edici olmuşlardır. Nazariyata dayalı hukuku tatbik etmeye çalışan idareciler derhal görevden el çektiler. Örneğin, Muâviye zamanında valilik yapan Mervân b. Hakem yumuşak uygulamaları nedeniyle görevden alınmış yerine Mus'ab b. Abdurrahman atanmıştır.⁹⁰

Bu tavizsiz katı tutumun toplumun tüm katmanlarına uygulanması, nispeten insanların zihninde adalet çağrışımı yapabilir. Ancak uygulamanın bu şekilde olmayıp, toplumun ileri gelenleri ve onların çocuklarına karşı daima toleranslı

⁸² Misbâhî, el-Ahbâr, IV, 34.

⁸³ Yahya b.Said el-Antâkî, Târîhu Yahyâ, Beyrut, 1909, II, 280.

⁸⁴ Ebû Abdullah Muhammed b.Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Düvelü'l-İslâm, Kahire 1368-1369, I, 242, 243, 282, 283.

⁸⁵ Nasîf, eş-Şurta, s. 182.

⁸⁶ Makrîzî, es-Sülûk, I, 503; İbn Tağrıberdî, en-Nücûm, XV, 94, 95; İbn Sayrafî, Nüzhetü'l-Kulûb, II, 453, III, 236.

⁸⁷ Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn-Yusuf Ali et-Tavîl, Beyrut, 1987; XIII, 92.

⁸⁸ İbn İyâs, Bedâi'u'z-Zuhûr, II, 440.

⁸⁹ Makrîzî, es-Sülûk, I, 503; İbn Tağrıberdî, en-Nücûm, XV, 94; İbn Sayrafî, Nüzhe, II, 453; III, 236.

⁹⁰ Ersen Musa, eş-Şurta, s. 86.

davranıldığı anlaşılmaktadır.⁹¹

Yürütme yetkisini elinde bulunduran iktidarın yargı üzerindeki denetimi ve baskısı her bölgede aynı ölçüde olmamıştır. İbn Teymiyye'ye göre, Suriye ve Mısır'da yargıç kararlarına müdahale eden dinamiklerin etkinliği fazla iken örneğin, Mağrib'de kararları uygulama dışında yargıya müdahil olabilecek bir yöneliş söz konusu değildi. Yani İslâm hukuk sisteminin özünde var olan tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesi belirli oranda da olsa uygulama sahası bulmuştu.⁹² İbn Abdûn'un aktardığı bilgiye göre benzer uygulamanın Endülüs'te de devam ettiği anlaşılmaktadır.⁹³ Endülüs'te ve buna bağlı olarak bazı kuzey Afrika ülkelerindeki yargı özgürlüğü, bu bölgelerde hukuka saygının merkeze oranla daha fazla devlet politikası olarak benimsenmesine dayandırılabilir. Zira, bilge kişilerin bürokrasinin birtakım açmazlarında kilit rol oynamaları ve 'kalem ehli' olarak vasıflandıran entelektüel aydınların 'silah ehlinde' daha da ön planda olmaları, tarihin her döneminde müesseselerin, hatta toplumun tümünün özgürleşmesine katkı sağlamıştır. Örneğin Endülüs Emevî emirlerinden II. Abdurrahmân, fakih Yahyâ b. Yahyâ'ya oğlun babasına gösterdiği hürmetten daha fazlasını göstermiştir. Onun görüşünü almadan kadı tayin etmemiştir.⁹⁴ Fakat siyasî istikrarsızlık, "halk için devlet" anlayışının "devlet için halk" mefhumuna dönüşmesi, daha açık ifadeyle polis devletinin tahakkümü, yargı organında siyasî gücün payandası olan gizli unsurların etkinliğini artırmıştır. Hukukun üstünlüğüne en fazla riayet edildiği gözlemlenen Endülüs gibi batı İslâm toplumlarında da bazen durum farklı olmamıştır.⁹⁵

Her şeye rağmen Endülüs'te, yargı mensuplarına saygı ve onların bağımsız karar vermelerine imkan tanıma diğer bölgelerden çok önde gözükmektedir. Bağlayıcı hukukî kararların alınmasında kadı dışında hiçbir organ etkili olamamıştır.⁹⁶ Medenî hukuka ilişkin içinden çıkılması güç hususlarda dava, fakihler kuruluna götürülmüş, çoğunluğun kararı mahkeme tarafından onaylanmıştır.⁹⁷

⁹¹ Örnek için bkz. İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-Ahbâr, II, 201.

⁹² İbn Teymiyye sünnetü'l-kadim olarak isimlendirdiği siyasî güçlerin yargılama yetkisinden uzak durma anlayışını, hukuka daha uygun bulduğunu belirterek bu unsurların yargı dışı kalması noktasında tercihte bulunmuştur. Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiyye, el-Hisbe fi'l-İslâm, thk. Muhammed el-Mübârek, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1967, s. 9.

⁹³ Muhammed b. Ahmed b. Abdûn, Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Hisbe, Kahire, 1955, s. 16.

⁹⁴ İbnü'l-Kûtiyye, Târihu İftitâhi'l-Endelüs, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire, 1982, s. 75.

⁹⁵ Makkârî, Endülüs Emevîlerinde polis zaman zaman mahkemelerde katil, zina, gibi en ağır suçların sonuca bağlanmasında etkin rol üstlendiğini belirtmektedir. Ahmed b. Muhammed Tilmisânî Makkârî, Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüs er-Retib, Kahire 1949, I, 101.

⁹⁶ Neziye Şahâde, Huddatü'l-Kazâ fi'l-Endülüs fi'l-Asri'l-Emevî, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Beyrut, 1982, s.209.

⁹⁷ Muhammed Abdü'l-Vahhâb Hallâf, Endülüs sahibi's-şurtasına ilişkin kaleme almış olduğu makalesinde Şurtanın, ulema sınıfı ve kadılarla olan istişaresine onyediden fazla örnek vermiştir. Genellikle ahvâl-i şahsiyye ve malî konulara ilişkin örneklerde şurta, kadı ve fukahâ ilişkisi dikkate sayandır. Bunlardan birini örnek verecek olursak, kızının, bir başkası tarafından zorla alıkonulduğunu iddia eden bir kişinin müracaatında sâhibu's-şurta, fukahadan İbn 'İtâb, Ebû Muhammed Musa b. Hüzeyl, Ebû Mervan Ubeyd b. Malik'e ve Kurtuba kadılarından oluşan cemaata müracaat ederek görüşlerini almış ve sonuçta İbn 'İtâb'ın teklifini makul bularak onu uygulamıştır. Daha fazla örnek için bkz. Muhammed Abdülvahhâb Hallâf, "Sahibu'l-Medine fi'l-Endelüs", Mecelletü Ma'hadü't-Terbiyye, Sayı: 1, Kuveyt, 1979, ss. 78-81.

Sâhibu'l-medine olarak isimlendirilen bölge valisinin ölüm cezalarını onama yetkisi mevcutken, şerî konulara ilişkin suçların çözümün, kadılara bırakılmıştır.⁹⁸

Endülüs bürokrasisinin yargı örgütü ile ilişkilerinde daha mutedil davranışının en önemli nedenlerinden bir diğeri, bu bölgedeki üst kademe görevlilerin daha faziletli ve bilgili kişiler arasından seçilmiş olmasıdır. Örneğin, sâhibu's-şurtalık görevine tayin edilen İbrahim b. Hüseyin'in fakih ve müfessir bir kişi olduğu,⁹⁹ yine, sâhibu's-şurta Ebû Bekr Muhammed ez-Zebîdî'nin, ünlü bir edip ve şair olduğu ve çok sayıda eser kaleme aldığı bilinmektedir.¹⁰⁰

SONUÇ

İnsanlık tarihi için eşsiz açılımlar, fırsatlar sunan, adaleti toplum için temel kabul eden İslâm, kendi tarihi serüveninde zaman zaman ihtirasi ve saltanatı amaç edinen yöneticilerin elinde hukuk adına hukuksuzluğa şahit olmak zorunda bırakılmıştır. Sosyal hayatın düzenlenmesine yönelik vahiy kaynaklı yasalar, ortak aklın çıkarımlarıyla şekillenmesi ve her döneme uyum sağlayabilecek yetkinliğe sahip olmasına rağmen, bazen sembolik ifadelendirmelerden öte geçememiştir. Her ne kadar karşılaştığımız olumsuz tarihi örneklerin sıhhati noktasında şüpheler söz konusu olsa da -ki örnekler verilirken özellikle bu hususa tekrar tekrar dikkat çekilmiştir- genel çıkarımlar, hukukun siyasal araç olarak kullanıldığı gerçeğini ortadan kaldırmayacaktır. Bu hukukî sapmaların veya başka ifade ile hukuk ihlallerinin tek bir grubun veya siyasî görüşün eliyle gerçekleşmiş olabileceğini söylemek imkansız görülmektedir. İstibdatla özdeşleştirilebilecek Emevî iktidarı kadar olmasa da, Abbâsî yönetiminin de benzer hukuk ihlallerine imza attığını belirtmek durumundayız. Ancak, bir çok örneklerle izaha çalıştığımız bu hukuk ihlallerini tarihin o dönemine hapsederek, modern dünyamızın adalet dağıtma adına yaptığı hukuk terörünü görmezden gelmek, tarihe saygısızlık olacaktır. Ayrıca, adaleti ile temayüz etmiş müstesna idarecileri varlığını ve incelediğimiz dönem içerisinde hukukun nazarî yönü üzerinde son derece akılcı ve modern gelişmelerin kaydedilmiş olduğunu gözden kaçırmamamız gerekmektedir. Mezhep farklılığına bağlı olarak şekillenen müdevven hukuk, asırlar boyunca İslâm toplumları tarafından temel alınmaya çalışılmış ve zengin hukuk ekolleri oluşmuştur.

Araştırmada tespit edilen konunun tarihi olaylarla delillendirilmeye çalışılmasının altında kasıtlı muhalefet imajı uyandıran değişik bir niyet okuma çabası her an muhtemeldir. Ancak, tarihin bir bütün olarak aktarımı göz önüne alındığında istenmeyen menfiliklerin sunumu, geçmiş ve gelecek arasındaki iletişimin daha da somutlaştırılmasına yardımcı olacaktır. Örneğin, araştırmamızın konusu "İslâm Adliye Teşkilâtının İnsan Hak ve Özgürlüklerine Getirmiş Olduğu Açılımlar" şeklinde olsaydı, örnekledirdiğimiz insan hakkı ihlallerinden çok daha fazla, modern hukuk sistemlerinin dahi ölçü alabileceği müspet uygulamalara ilişkin örnekler vermek durumunda kalacaktık. Zira, tarihi kaynaklar bunun örnekleri ile doludur. Dolayısıyla, uç örnekler gibi görülebilen aşırı hukuk ihlallerine dair uygulamaları insan faktörüne dayalı kişisel girişimler olarak değerlendirmek ve İslâm Tarihindeki varlığını kabul etmek durumundayız.

⁹⁸ Makkarî, Nefhu't-Tib, II, 203-204.

⁹⁹ Atar, Adliye Teşkilâtı, s. 182.

¹⁰⁰ Şahâde, Huddatü'l-Kada, s. 215.